

AXIOLOGICKÁ ETIKA

ANNA ONDREJKOVÁ, Katedra filozofických vied FHV UMB, Banská Bystrica

ONDREJKOVÁ, A.: Axiological Ethics
FILOZOFIA 55, 2000, No 6, p. 472

The paper offers a survey of the views of the representatives of contemporary ethics concerned with the theory of values. It deals with Husserl's interpretation of ethical world and it examines also the problem of moral value in the work of M. Scheler, as well as the hierarchy of values and the notion of "ressentiment". Attention is paid also to the ethics of D. von Hildebrandt and his theory of goodness and to Hartman's ideal duty of the values of being.

Špecifické hľadisko teórie hodnôt je dané jej spoločenskou či subjektívnou funkciou jej existencie. Intelektuálna činnosť hodnototvorného procesu zahŕňa poznanie, hodnotenie a rozhodovanie. Mravné dôsledky tejto činnosti sú spravidla dané tým, čo platí na základe spoločenského konsenzu. Platnosť hodnôt nemusí vyplývať z moci dobra, stačí uznanie väčšiny. Zdá sa, že takto stanovený étos hodnôt je značne problematický. Etické smery s axiologickým zameraním sú toho dôkazom.

Etika Edmunda Husserla. Edmund Husserl bol jedným z mysliteľov, ktorí najviac ovplyvnili vývoj filozofie v 20. storočí. Analýzou štruktúry "čistého vedomia" ovplyvnil aj etické myslenie súčasnosti, najmä v zmysle axiologickom. Predmet skúmania získava prostredníctvom viacerých etáp "očisťovania" vedomia - fenomenologická redukcia - od každodenných, ale aj teoreticko-filozofických či etických predstáv o realite, od všetkých charakteristík myslenia. Touto redukciou dosahuje Husserl úroveň fenoménov "čistého vedomia" bezprostredne nazeraných "eidos" - podstát.

Pri konfrontácii Husserlovho stanoviska v etike s tradičnou etikou nemožno obísť jeho filozofickú metódu interpretácie etických faktov. Možno v nej vydeliť štyri etapy:

1. Fenomenologický deskriptivizmus - opis etických faktov spočíva v koncentrovanej registrácii toho, čo sa javí v našom vedomí, toho, čo je "presvedčivo dané" vo svojich modálnostiach v mnohorakých kvalitatívnych nuansách. Opis je pre etiku nevyhnutný - treba sa najprv dozvedieť, s čím máme do činenia, priblížiť sa k už poznanému.

2. "Epoché" alebo fenomenologická redukcia. "Epoché" predstavuje z etického hľadiska úsilie zbaviť sa zaujatosti. Pre samotné etické uvažovanie je dôležitý fakt, že treba aspoň časovo vylúčiť oceňovanie toho, s čím sme sa už stretli, čo je dané. Dôležité je to preto, že veľmi široko chápaným hodnotením si vlastne "odopierame" spôsob poznať veci samotné. V etickom hodnotení môžeme u Husserla vidieť dva spôsoby: radikálny (rigorózný, prísny) a umiernený (s možnosťou tolerancie). Radikálny predstavuje eidetické videnie čiže intuitívne vníkanie do štruktúry a podstaty "čistého vedomia", umiernený počíta aj s praktickým, empirickým prežívaním morálnosti.

3. Ustálenie konečných a všeobecných pravidiel a možností bytia. Vzhľadom na etický prístup je tu otázka o existencii čohosi, čo Husserl nazýva "eidos". Aby bolo možné udržať morálny kurz, treba k bytiu pridať hodnoty. Úlohou etiky je teda tvoriť "prípravné" koncepcie, všeobecné ukazovatele činnosti, a cez objasňovanie vykonaných činov stanoviť možné budúce konanie.

4. Návrat k "transcendentálnemu ja", koncentrácia na "čisté vedomie", čo vedie ku "konštituovaniu sveta", ktoré prechádza našim aktívnym vedomím.

Otázka znie, či z kontroverznej Husserlovej koncepcie o konštituovaní uskutočňovanom cez "transcendentálne ja" a "čisté vedomie" možno pre etiku vyvodiť nejaké dôležité ustanovenia. V etike sa prijíma názor, že nikto nie je vinný ani zodpovedný za to, na čo nemá vplyv. Husserlova metóda ale ukazuje, že všetci bez výnimky sme vtiahnutí do fundamentálnych relácií zodpovednosti, pretože vplyvať na to, čo je v nás a vôkol nás, môžeme aj sprostredkovane. Ontológia a epistemológia podľa neho cez antropológiu ústi do etiky. Husserlova koncepcia "konštituovania" má zrejme najväčší význam práve v etike a v teórii hodnôt.

Zo štyroch etáp fenomenologickej metódy Husserla pre etiku vyplýva:

- z prvej - že pozornosť máme venovať tomu, čo treba rešpektovať bez reštrikcie, čo nemožno ignorovať;
- z druhej - že sa máme vyhýbať upozorneniam, predčasnému hodnoteniu súdov, želaní, dogiem a pod.;
- z tretej - že sa máme pýtať na to, čo je v danom čine mravne najdôležitejšie bez ohľadu na druhotné znaky;
- zo štvrtej - zodpovednosť vyplývajúca z bytia - bez ohľadu na to, či ju prijímame alebo nie, či o nej vieme alebo nie -, modálnosť trvania a prejavu.

Sú to všeobecné implikácie, ktoré možno vyvodiť z konfrontácie fenomenologickej metódy s konštruovaním etického systému. Husserl nevenoval veľa miesta deskripcii jednotlivých morálnych fenoménov. Najviac pozornosti venoval kategórii zodpovednosti, ale jeho úvahy sú roztrúsené po rôznych rozpravách a prejavuje sa v nich príklon k tradícii so sklonom k moralizovaniu. Dokonca aj vo vzťahu k filozofii a filozofom vyjadril názor, "... že zmizol duch radikálnej filozofickej zodpovednosti" ([8], 11).

- závislosť zodpovednosti od konštituovania sveta;
- pravdivosť mravného hodnotenia v poznani;
- hodnotovosť a bezhodnotovosť v logických formách súdov vyslovovaných o zodpovednosti.

Hovorí o dvojakom type zodpovednosti: o najvyššej a konečnej zodpovednosti, ktorá vyplýva z transcendentálneho zamerania na absolútne konštruktívne, ale zároveň voliteľné aktivity, a o vymeranej zodpovednosti - zodpovednosti za seba a za iných. V okruhu tohto vymerania "... skutočného i možného patrí do mojej zodpovednosti (Selbstverantwortung) aj to, že beriem na zodpovednosť iného, eventuálne sa obraciam proti nemu, nepreukazujem úctu dotýkajúcu sa jeho skutočnej či možnej zodpovednosti" ([9], 198).

Problém bezprostrednosti a sprostredkovania je pre Husserla najdôležitejším všeobecným problémom etiky. Pri oscilácii medzi nimi využíva teórie hodnôt a logiku. "Bezprostrednosť je zrejmosť ako samoprezentácia." Termín "zrejmosť" označuje

v najširšom význame "všeobecný fenomén intencionality života" - v protiklade k inému vedomiu, ktoré môže a priori prijímať stav "vedomia prázdneho". Zrejmosť, to je evidentnosť čohosi, čo patrí k morálnemu konaniu - z nej vyplýva povinnosť.

Etické sprostredkovanie prináleží sfére zmyslov a vôle vo vzťahu k teórii hodnôt, logike a sfére racionality. Teóriu hodnôt opiera Husserl o "kvalitu hodnoty", o "matériu hodnoty" a o "motiváciu". Vymedzuje základné hodnoty (Grundwerte, napr. dobro) a odvodené hodnoty (abgeleitete Werte, napr. príjemnosť).

Jedny i druhé stanovuje ako objektívne, raz ich nazývajú absolútnymi, ideálnymi, inokedy reálnymi, bez bližšieho precizovania. Sprostredkovanie v etike cez logiku závisí od "objektívizácie etickej situácie", kde sa uplatňuje univerzalita myslenia a ustálenie logických predikátov hodnôt ohraničuje potvrdenie jej dôležitosti. Racionálne sprostredkovanie zahrnuje v sebe "aktivitu rozumnosti a intencionality". K sprostredkovaniu majú vzťah hodnoty, normy a obyčaje.

Etické požiadavky implikované fenomenológiou sa redukovujú na to, čo už bolo vykonané, to, čo je isté v danej situácii, a na zakotvenie zodpovednosti v štruktúre subjektu.

Husserlova fenomenológia vnáša rozhodujúci vklad do poznávania a racionality v etike i do praktického konania. V etike ani v morálnej praxi sa nemožno predčasne domnievať, že sa v niečom dosiahla istota. Mienky o istote činu spravidla končia upadnutím do ilúzií. Stálosť v etike neexistuje a vzhľadom na konštituovanie sveta ani existovať nemôže. Preto súčasným smerovaním v etike je diskurz, ktorý kladie rozhodujúci akcent na racionalitu (tzv. Diskurzethik - predstavitelia tohto smeru vidia racionalitu oveľa kritickejšie než Husserl). Všetko, čo podlieha deskripcii, nemusí byť podľa Husserla hodnotené ako pravdivé alebo dobré. Tvrdí, že sa treba najprv zamerať na odhalenie hĺbkových štruktúr subjektu a chápať ich zmysel v mravnom ohľade. Preto rozlišuje medzi pravdou a významom.

Napriek tomu, že jeho "intersubjektívnosť" neprekročila analýzu subjektívnosti, jeho reflexie o zodpovednosti i jej zakotvenie v hĺbke ľudského bytia majú značný význam pre etické myslenie, a to ako pokus o zdôvodnenie tzv. imanentnej zodpovednosti i ako rešpekt voči tomu, čo môže byť predmetom morálneho súdu.

Boh, ktorého pociťujeme, je význam i norma, preto ho môžeme charakterizovať len termínom "iného", "absolútne iného" - pocitom pokory a svätosti ako najvyššej, nielen náboženskej, ale aj etickej hodnoty. Skúmať komponent pravdy v etickom zmysle možno len vtedy, ak ho postihujeme v intuitívnom akte. Táto časť etického uvažovania sa v podstate stavia proti deskriptivizmu v etike, pretože takéto uvažovanie nevyžaduje opis zvonku, ale vnútorné prežívanie. Je to spôsob vnútorného vstupovania do sféry morálneho poznania, podmienený špecifickou povahou ľudskej psychiky. Z toho vyplýva, že základnou metódou odhaľovania podstaty a štruktúry toho, čo je morálne, je metóda bezprostredného vstupovania do prúdu vedomia, do intuitívneho, bezprostredného zrenia eidos, t.j. teória intencionality.

Človek sa snaží žiť a pritom "normuje" svoj život, podriaďuje ho empiricky i rozumovo overeným etickým normám. V *Karteziánskych meditáciách*, ale najmä v práci *Kríza európskych vied a transcendentálna fenomenológia* Husserl spája svoje myslenie so snahou vyriešiť problém humanizmu v súvislosti so sociologickými

problémami. Jeho názory sú založené na optimistickom presvedčení o možnostiach prekonania univerzálnej krízy ľudského bytia zvýšením vlastnej zodpovednosti.

Existuje mnoho subjektívnych aktov (Ich - Akten), ktoré sú etickými kategóriami: láska a nenávisť, sympatia a antipatia, pranie, vášeň, vôľa, úsilie a pod. Rovnako ich možno nájsť aj v poznávacom procese, ktorý nielenže obsahuje fenomén spojený s práním a snahami, ale hlavne smeruje k praktickým cieľom, má teda pozitívnu hodnotovú orientáciu. Všetky druhy mravnej činnosti pramenia a) zo subjektívnosti emócií a b) z vôle.

Mravné vedomie možno potom definovať ako jeden aspekt celej ľudskej činnosti smerujúcej k praktickým cieľom. Patrí do prirodzeného sveta, ktorý je pre všetkých sférou známeho, je bezprostredne evidentný. Je to svet preverených istôt a je prvoradý aj v genetickom zmysle.

Stúpenci Husserla vo svojich etických skúmaníach išli v podstate dvoma smermi. Prvý z nich predstavujú tí, ktorí hľadali maximalistické etické danosti a pri tvorbe teórie etiky čiastočne odstupovali od jeho fenomenologickej metódy a opierali sa o vlastné antropologické a axiologické koncepcie (napr. M. Scheler, N. Hartmann, R. Ingarden a i.). Druhý z nich sa pridržiaval fenomenológie a jeho predstavitelia sa usilovali svoje etické výpovede opierať o metafyziku prepojenú s náboženským chápaním morálky (napr. D. von Hildebrandt, E. Stein a i.)

Etika Maxa Schelera. Východiskom rozpracovania etiky M. Schelera bolo stanovenie morálnej hodnoty osobnosti. Jedným z najdôležitejších výsledkov rôznorodého skúmania je pokus skonštruovať etiku na pojme hodnoty, lebo "...všetky hodnoty sú založené na hodnote nekonečného osobného ducha a univerza hodnôt, ktorý ho predchádza" ([5], 113). Hodnota človeka nevyhnutne súvisí s hodnotou jeho osobnosti. Zdrojom mravných konfliktov je vnútorný zápas protirečivej ľudskej osobnosti a úsilie zmierniť ho je zmyslom ľudského života. Etiku definuje ako intímne spolouprežívanie života druhého. Dostupné je len videniu prostredníctvom lásky, z neho vyplýva aj chápanie pocitu strachu, viny, pokory, svätosti a podobne. Scheler pokračuje v používaní Husserlovej fenomenologickej metódy a nadväzuje i na jeho axiologické názory a vytvára tak ucelený etický systém. S Husserlom ho spája presvedčenie o neredukovateľnosti vedomia na psychiku, o intencionalite vedomých zážitkov, o transcencii subjektu a jeho činov. Emocionálne prežívanie považuje intencionalitu za určujúcu, pripisuje jej podstatný význam. Za najpravdivejšie uznával poznanie v zmysle fenomenologickom, chápané ako bezprostredná skúsenosť, v ktorej sa uskutočňuje uchopenie existencie daného javu. V emocionálnom poznaní a priori spočíva podstata poznania hodnôt čiže tu pociťujeme "čistú" kvalitu hodnoty i jej zaradenie do hierarchie. Na základe tohto poznania môžeme potvrdiť aj nezávislosť existencie hodnoty od dobra, ale i od predmetov, ktoré sú nositeľmi hodnoty. Súhlasí s Kantom, že etiku nemožno stavať na poznaní dobra, ale keďže disponujeme aj takou formou poznania, ktorá poukazuje na prvotnosť hodnoty vo vzťahu k povinnosti, mravný záväzok "byť povinný" je založený na hodnotách, nie opačne.

Vďaka emocionálnemu poznaniu a priori odhaľuje subjekt "celé univerzum hodnôt" ako prvotné a ideálne kvality. Môžeme ich len uchopiť v emocionálnej

zrejmosti, ale nemôžeme ich definovať v ich všeobecnosti, pretože sa nachádzajú mimo empirickej skutočnosti ako nedostupné pre zmyslovo-empirické poznanie. Hodnoty majú charakter absolútnej, sú nezávislé od poznávajúceho subjektu i nemenné a nadčasové. To je základné východisko Schelerovho chápania hodnôt.

Celá škála každodenných skúseností poukazuje na mnohorakosť hodnôt. Scheler neurčuje jednu nadradenú mravnú hodnotu, ale uznáva pluralizmus univerza hodnôt, v ktorom existuje hierarchizácia dávajúca zmysel výberu medzi aktami realizácie hodnôt. Výber je analogický poznávaniu prebiehajúcemu súčasne s aktom "preferovania" a "posúvania nižšie". V emocionálnom a priori poznávame vždy nielen samotnú hodnotu, ale aj jej vzťah k iným hodnotám. Hierarchizácia hodnôt je neukončeným procesom. Existujú však pevné apriórne vzťahy medzi vlastnosťami danej hodnoty a preferenciou miesta, ktoré v hierarchii zaujima:

- trvalosť alebo zameniteľnosť hodnoty - trvalá bude hodnota, ktorá vzdoruje skúške času (napr. zdravie);

- deliteľnosť hodnoty - bez ujmy spôsobuje dobro veľkému počtu ľudí (napr. umelecké dielo);

- fond hodnoty v zmysle dobra, príjemnosti a pod. - hodnota zdravia zaisťuje (je fondom) hodnotu príjemnosti - bez nej by sme nedokázali rozpoznať hodnoty toho, čo je príjemné;

- miera spokojnosti, ktorá zodpovedá jej pociťovaniu, čo netreba rozumieť ako príjemnosť, ale ako "prežívanie splneného"; je to čosi, čo má proporcionálne blízko k stupňu splnenia žiadosti či prežívania rozkoše;

- stupeň relativity je posledným znakom, na ktorý obracia Scheler pozornosť, je znakom hodnôt zmyslovo vnímateľných na rozdiel od absolútnych hodnôt, ktoré existujú ako pociťované "čisto", t.j. nezávisle od zmyslovosti.

Tieto úvahy priviedli Schelera k nasledujúcej objektívnej hierarchii hodnôt:

Najnižšie stoja hodnoty toho, čo je príjemné - hodnoty hedonistické. Vyššie stoja hodnoty utilitárne - teda hodnoty toho, čo je užitočné. Ďalšie miesto patrí hodnotám toho, čo je šľachetné - sú to hodnoty vitálne. Ešte vyššie stoja hodnoty duchovné - estetické, hodnoty poznávania a právneho poriadku. Najvyšším typom sú hodnoty toho, čo je sväté - hodnoty absolútne.

Tá hierarchizácia zahŕňa pozitívne hodnoty. Existujú aj negatívne hodnoty, táto klasifikácia však nezahŕňa morálne hodnoty. Ich špecifická pozícia sa prejavuje v tom, že ich nositeľmi sú činy realizácie uvedených skupín hodnôt. Hodnota "dobrý" - v zmysle absolútnom - patrí činom zameraným na hodnotu stojacu v hierarchii najvyššie, hodnota "zlý" činom viažúcim sa na realizáciu najnižších hodnôt. Dobro i zlo sú hodnotami viažucimi sa v prvom rade na osobu, v druhom rade smerujú k možnému konaniu - cnostnému, resp. chybnému, a až v treťom rade sa viažu na konkrétny čin osoby.

Sú hodnoty, ktoré nemajú všeobecnú platnosť, ktoré sú hodnotou len pre určitú konkrétnu osobu. Z hľadiska morálneho ohraničujú morálnu povinnosť smerujúcu k dobru, ktoré je vlastné len danej konkrétnej osobe. V súvislosti s tým Scheler charakterizuje ciele etiky: "Ide o to, aby etika výrazne ukázala..., t.j. aby dokázala objasniť nepochybný fakt, že existuje - na ceste múdrosti - také etické poznanie, celkovo prevyšujúce samotnú etiku, bez ktorého by celé bezprostredné etické poznanie bolo

nedokonalé. Preto etika nikdy nemôže, nikdy nemá povinnosť zastupovať individuálne svedomie." ([6], 438)

Hodnoty sú bytím ideálnym a nadčasovým. Na jednej strane v rôznosti kultúr a bohatstve rôznych foriem spoločenského života dochádza k preferencii špecifických hodnôt. Podľa Schelera v priebehu vekov nepodliehajú zmene samotné hodnoty, ale ich ľudské svetské chápanie. Tak vznikli "étosy" ako isté stavy axiologického vedomia, dominantné v danej spoločnosti či historickom období. Étos je subjektívnym výtvorom a skladá sa zo subjektívnych presvedčení, pociťovaných hodnôt a ich hierarchie. Je to aktuálny stav poznania sveta hodnôt. Je čímisi, čo sa neustále mení, čímisi nedokončeným. Súčasne je čímisi konečným, lebo systematizuje a objektivizuje v zmysle spoločenských vzťahov axiologické poznanie človeka, oslobodzujúc ho často od iluzórnych intuícii. Jednou z príčin vzniku ilúzií dotýkajúcich sa hodnôt je resentment. Tento pojem prvýkrát zaviedol do etiky (i filozofie) Nietzsche. Podľa Schelera resentment predstavuje "duchovné sebaotrávenie", ktoré má presné vymedzenie príčin a skutkov. Je to stály psychický stav, ktorý vzniká vtedy, keď podvedomé pocity a náruživosti - za normálnych okolností patriace do štruktúry ľudskej povahy - sú systematicky tlmené a nedochádza k ich uvoľneniu. To vedie k náchylnosti na tento typ ilúzií, týkajúcich sa hodnôt a zodpovedajúcich hodnotiacich súdov. Pocity a náruživosti podvedomia vstupujúce do hry sú: nenávisť, zlosť, pomstychtivosť, žiarlivosť, klamstvo ([5], 33).

V základe resentimentu leží prirodzené porovnávanie seba s inými. Ak sa niektorý s uvedených pocitov prejaví v konaní subjektu, nesvedčí to ešte o resentimente. Vzniká až vtedy, keď v dôsledku ľudskej slabosti alebo zo strachu pred následkami konania nedochádza k odreagovaniu, ale k tlmeniu, ktoré subjekt privádza k pocitu poníženia, bezmocnosti, keď sa silné vášne nenapĺňajú v čine alebo aj vtedy, keď ich subjekt nedokáže eticky pretvoriť, napr. uznať aj hodnoty iného, úprimne odpustiť a pod. Z takejto situácie sa rodí vnútorné napätie, ktoré sa domáha neutralizácie. Tá sa potom realizuje vytvorením ilúzií, dotýkajúcich sa hodnotových javov vyvolávajúcich dané pocity. Tieto ilúzie môžeme charakterizovať ako klamlivé poznanie existencie hodnoty alebo premeny hierarchie hodnôt. Jednoducho, v situáciách, v ktorých subjekt podlieha resentimentu, má sklon buď neuznávať, alebo uznávať za menej dôležité hodnoty, ktoré sú preň nedostupné. To vedie k skresľovaniu axiologického vedomia, ktoré stráca vzťah k faktickému, objektívnemu univerzu hodnôt a uzaviera sa v rovine subjektívnych klamov a ilúzií. Tvori si vlastnú hierarchiu hodnôt, riadi sa vlastnými možnosťami ich realizácie, nie pravdivým axiologickým poznaním. Resentiment nie je charakteristický iba pre jednotlivé subjekty, môže sa vzťahovať aj na celé skupiny, spoločenské vrstvy či na celú spoločnosť. Scheler analyzuje typické situácie prejavovania sa resentimentu, teda konflikty pokolení, rodinné vzťahy, spoločenské roly subjektu a pod. V niektorých kultúrach (civilizáciách) môže dôjsť k všeobecnému uznaniu (vyjadrenému v étose) hierarchie hodnôt vytvorenej na základe resentimentu, čo môže viesť k omylom v axiologickom poznaní. Tým možno vysvetliť aj rôznorodosť morálnych noriem v rôznych oblastiach a rôznych kultúrach. Teória premenlivosti étosu, ako aj axiologických ilúzií slúži Schelerovi nielen na uznanie existencie objektívneho sveta hodnôt, ale aj na uznanie rôznorodosti foriem morálneho života. Poukazuje na psychologické podmienky axiologického poznávania a snaží sa tak vyrovnáť s problémom vierohodnosti

apriórnej zrejmosti. Schelerovská koncepcia etiky sa de facto odvoláva na chápanie axiologickej intuície ako apriórneho poznania hodnoty. Takéto stanovisko sa opiera o presvedčenie o existencii objektívnych a nemenných hodnôt, pričom zohľadňuje námietky voči subjektivismu v ich poznaní.

Takmer jediným správnym zdrojom poznania je neverifikovateľná intersubjektívna intuícia, preto nikdy nemožno s konečnou platnosťou povedať, ktorý z názorov na hodnoty a ich hierarchiu je pravdivý a ktorý nepravdivý. Aby vyriešil tento problém, zavádza Scheler koncepciu axiologických ilúzií, obracia pozornosť na možnú nesprávnosť intencionálneho pociťovania, spôsobujúceho nepokoj v rozpoznaní hodnôt a ich hierarchie. Formulácia empirických podmienok týchto defektov má poukázať na objektívne možnosti správneho axiologického poznania. Adekvátnou metódou poznania je modifikácia fenomenologickej metódy zrenia.

Scheler analyzuje aj vzťah osobnosti a hodnoty. Tvrdí, že určitému typu osobnosti zodpovedá určitý typ hodnoty. Človek istým spôsobom svojou vôľou modifikuje a "upravuje" svoj étos a snaží sa o vierohodnosť svojich axiologických súdov. Môže sa pritom dostať do konfliktu so spoločnosťou, v ktorej žije, prípadne sa jeho názory môžu stať všeobecnou pravdou. Podľa Schelera práve vďaka tomu môže byť ľudské konanie morálne. Etika sa chápe ako oblasť racionálneho a apriórneho a ako sféra relatívneho, empirického, emocionálneho.

Etika Nicolaia Hartmanna. V záujme slobodného ľudského konania uznáva Hartmann absolútny charakter mravnosti, vylučuje náboženské zdôvodňovanie mravných noriem. Na rozdiel od M. Schelera je pre neho charakteristický neutrálny vzťah k problému boha ako záruky etických hodnôt. V práci *Etika* sa pridrižoval názoru, že boh nielenže nie je takouto zárukou, ale že existencia boha by dokonca "znehodnotila mravnosť a viedla by k degradácii človeka, zbavila by ho slobody" ([2], 169). Na druhej strane Hartmann uznáva hodnotu a nevyhnutnosť náboženstva a viery. Je to tajomstvo iracionality základných otázok o skutočnosti. To sa považuje za základnú antinómiu jeho etiky.

Základným etickým problémom je otázka: Ako sme povinní konať? Alebo: Čo je povinnosťou subjektu? Nejde mu o hotové odpovede, skôr o vytvorenie teoretického základu a prípravenie subjektu na hľadanie vlastnej odpovede. Verí, že filozofická etika môže prebúdať a rozvíjať zmysel pre mravnosť. Cieľom etiky je a) deskripcia sféry etických hodnôt, b) z neho vyplývajúci fond povinností, ale aj c) zaistiť človeku dôstojnosť a z nej vyplývajúci život v zodpovednosti.

Bytie subjektu rozdeľuje na dve samostatné sféry: ideálne bytie a reálne bytie. Hodnoty a morálka sú súčasťou prvého bytia - v nich sa prejavuje "objektívny duch", t.j. riša hodnôt, duch pre etiku najdôležitejší. Zo vzťahu k riši hodnôt vyplýva každá hodnota mravnej činnosti subjektu. Už v práci *Etika* preferuje názor o existencii absolútnych hodnôt. Vďaka spojeniu s nimi získava svoju etickú hodnotu čin i postoj. Riša hodnôt sa nachádza mimo reality i mimo vedomia. Dôkaz tohto tvrdenia vyvodzuje zo všeobecnej platnosti etických hodnôt. Hodnotovosť - to je to, čím veci získavajú charakter dobra. Odvodzuje ju od apriórnosti. Každé presvedčenie o hodnotovosti, každá túžba, voľba, cieľ, každé prahnutie po ideále je možné až na základe predchádzajúceho uznania, že

tento ideál je hodnotou. Nie preto je niečo hodnotou, že po tom túžime, ale túžime po niečom preto, že to považujeme za hodnotu. To niečo je pre subjekt alebo dobrom, alebo zlom. Hartmannova etická argumentácia sa dotýka hlavne hodnoty dobra. Preto morálne hodnoty - ako hodnoty osôb - sú "bytím dobra pre...", inými slovami, morálna hodnota subjektu nezávisí od toho, či je hodnotou aj pre iný subjekt, môže a nemusí ňou byť. Morálne hodnoty majú oveľa väčšiu autonómiu než "bytie pre", netreba ich preto stotožňovať s hodnotou dobra.

Mravné hodnoty podľa Hartmanna sú apriórne a absolútne. Ich relatívnosť sa vzťahuje na nositeľa a užívateľa, nie na hodnoty samotné. Hodnoty majú charakter bytia osebe (Ansichsein). Ich poznanie je autentickým poznaním. Rozlišuje reálne a ideálne bytie hodnôt. Ideálne bytie sa nezhoduje so svojou realizáciou, môže byť v stave protikladu a napätia - morálne vedomie tento protiklad berie ako povinnosť bytia, povinnosť realizácie hodnoty. Je to spôsob, ako hodnoty transcendujú zo sféry ideálneho bytia osebe do sféry etických aktov, formujúc sa do úlohy etickej zásady. Vymedzuje tzv. axiologickú determináciu sveta, kde má človek integrujúcu úlohu. Existencii etických hodnôt prináleží ideálna povinnosť bytia, aktuálna povinnosť bytia a povinnosť činnosti (aktívnosť).

1. *Ideálna povinnosť bytia*

Ideálne bytie hodnôt, hoci je bytím osebe, je súčasne bytím smerujúcim k sfére toho, čo je skutočné. Fakt "povinnosti byť" je už obsiahnutý v ideálnom spôsobe bytia. Ideálna povinnosť zahŕňa tendencie k realnosti.

2. *Aktuálna povinnosť bytia*

Ideálna povinnosť bytia sa stáva aktuálnou - zakladá svoju existenciu na nebytí toho, čo v danej oblasti reality je povinné byť. Kým ideálna povinnosť bytia sa konštituuje v sfére ideálna, aktuálna povinnosť bytia sa konštituuje v rozpätí dvoch sfér - ideálnej a ireálnej, v napätí medzi nimi. Práve toto napätie stanovuje aktuálnosť. Je to čosi premenlivé, preto i sama aktuálna povinnosť sa môže meniť - tak, ako sa mení rozdiel medzi tým, čo je, a tým, čo má povinnosť byť. Naproti tomu ideálna povinnosť bytia, čistá povinnosť určujúca hodnoty, zostáva neporušená. Vo vzťahu k nej vo všeobecnosti existuje isté rozpätie. Toto rozpätie je bodom stáleho vzťahu k ideálnu. Druhým bodom vzťahu nachádzajúcim sa v reálnom je bod pohybu - je to pohyblivý protičlen hodnoty.

3. *Povinnosť činnosti (aktívnosť)*

Aktuálna povinnosť byť nie je ešte povinnosťou činnosti. Nie všetko, čo ešte nie je, hoci je povinné byť, sa môže stať predmetom činnosti. Ak aktuálna povinnosť bytia niečoho má skutočne "vkročiť do sveta", musí sa stať povinnosťou niekoho, niečou povinnosťou. Musí byť pretvorená na povinnosť subjektu konať. Situáciu subjektu vzhľadom na povinnosť uznáva Hartmann ako základný fakt každého etického problému.

Tendencia k realnosti, spočívajúca v hodnote, sa nemení na aktuálnu povinnosť bezprostredne, lebo sa nezhoduje s podstatou oblasti ideálneho bytia, nemá žiadnu reálnu moc, aby v ňom čokoľvek zmenila alebo determinovala. Musí existovať len ako sprostredkujúca inštancia reálneho bytia, schopná a) pociťovať povinnosť a b) sprostredkovať realizáciu hodnoty.

Touto inštanciou je morálny subjekt - jediná realita, v ktorej ideálna tendencia povinnosti byť bude pretvorená na reálnu tendenciu činu. "Subjekt predstavuje metafyzické spojenie so svetom hodnôt, zostáva v styku s ich ideálnym bytím osebe... a jedine on ... môže vyjadriť ideálnu moc hodnoty, ostatné bytie je hluché a slepé k tomu, čo je ideálne." ([7], 191) Povinnosť reálneho bytia je zverená reálnemu subjektu.

Hartmann ohraničuje determináciu reálneho bytia povinnosťou média, ktorým je praktický subjekt. Označuje ju ako determináciu klesnúť. Toto klesnutie nesie zodpovednosť za to, že hodnoty v reálnom svete determinujú to, čo intenduje v aktuálnej povinnosti bytia ako prostriedok a podmienka. Praktický morálny subjekt sa tak podľa Hartmanna stáva "zriaďovateľom", "poverencom" povinnosti v svete reálneho bytia. Jednoducho povedané, hodnota zo sveta ideálna zostúpila, klesla do reálneho sveta cez mravné vedomie subjektu. Toto zostúpenie či klesnutie nie je bezprostredne realizáciou metafyzického dobra, môže sa mu aj spreneveriť. To, či subjekt poslúchne záväznú povinnosť a koná podľa nej, vždy záleží len od neho. Forma a tvar, aké dostane ideálna hodnota v reálnom svete, nie je už tým, čo bolo pôvodným predsavzatím, je to už čosi iné, ale zároveň pôvodné zostane zachytené v pocite hodnoty subjektu ako "poverenie dobrom". Ideálna podoba hodnoty teda nikdy nie je absolútne zhodná s jej reálnou podobou, pretože prechod z jednej sféry do druhej sa nikdy neuskutočňuje priamo, ale sprostredkovane cez subjekt, kde dochádza k pretvoreniu. Ideálna podoba hodnoty sa zachováva v poverení dobrom.

Hodnota i povinnosť, zostupujúc z ideálnej sféry do aktuálnej a odtiaľ do reálnej sféry činnosti, sa akoby dotvára škálou možností - konkretizuje sa, vyberá jednu z nich. Z tohto aspektu mravný subjekt zároveň ako subjekt prakticky konajúci predstavuje bod spájajúci dva svety - ontologický a axiologický, ako aj bod, v ktorom sa pretínajú obe heterogénne determinácie - ontologická i axiologická. Je "scénou" ich vzájomného prelínania v jednom reálnom svete.

Z toho vyplýva neustály metafyzický nepokoj subjektu.

Proti empirickému subjektu stavia Hartmann ako protiklad apriórny morálny subjekt - ideu dokonalosti. "Morálny človek si váži svoju morálno-nadempirickú existenciu, svoje vnútorné ohraničenie, svoju ideu, svoje vlastné ja. Usiluje sa žiť, t.j. formovať svoje empirické bytie z hĺbky intencionality." ([7], 193) Idea morálneho konštituovania *ja* má axiologický charakter, sama je hodnotou radikálne sa odlišujúcou od všetkých ostatných hodnôt. Ostatné hodnoty sú spravidla všeobecné, t.j. ich ideálna tendencia k realnosti, ich "dožadovanie sa bytia" je v istom zmysle nasmerované na všetkých. Hodnota osobnosti (*der Persönlichkeitswert*) sa dotýka vždy len jedného subjektu, len jeho mravná dokonalosť je špecifickosťou, je kvalitou, mierou, stupňom atď. a vždy sa odlišuje od kvality hodnoty každej inej osobnosti. Hartmann vymedzuje reálne bytie subjektu povinnosťou a hodnotou.

Vlastná hodnota osobnosti ako axiologická idea konkrétneho človeka, ako jeho ideálny étos nikdy nie je úplne zrealizovaná, zavŕšená - reálne etické bytie sa nikdy úplne nekryje s bytím ideálnym. Morálne bytie osobnosti je zakotvením bytia v ideí, ktorá sa mení na svoj empirický protiklad. Hodnota osobnosti je najvyššou mravnou hodnotou. Môže byť aj v antinomickom postavení voči všeobecne uznaným hodnotám.

Etika Dietricha von Hildebrandta. Filozofická a etická tvorba D. von Hildebrandta sa koncentruje na dve témy: na človeka a na hodnotu. Najviac pozornosti venoval hodnotám, usudzujúc, že práve ony dávajú zmysel ľudskému životu i ľudskej činnosti. Nadväzuje na Husserlov "návrat k veciam" a na hlavné myšlienky Schelerovej etiky hodnôt, na etický absolutizmus a objektivizmus, emocionálny intuicionizmus, materiálny apriorizmus a axiologický personalizmus.

"Chcem začať od začiatku a ponechať bokom všetky teórie zviazané s morálnou sférou. Chcem začať od vlastného morálneho presvedčenia ..., od toho, čo je bezprostredne dané v tomto presvedčení." ([1], 31) Na základe uvedeného formuluje nasledujúce metodologické zásady:

1. prvenstvo patrí bezprostredne danému pred všetkými interpretáciami;
2. preukazovať schopnosti špecifického prístupu k povahe daného;
3. neredukovať daný fenomén na to, čo je už známe;
4. deskripcia daného je dôležitejšia ako súlad všetkých fenoménov.

Podmienkou intuitívneho skúmania, zdrojom kontaktu s predmetom je podľa Hildebrandta redukcia, t.j. zrieknutie sa všetkých súdov a výpovedí okrem tých, čo sú bezprostredne dané skúsenosťou. Postulát redukcie zahŕňa zamietnutie takých koncepcií etiky, ktoré pod pojmom skúsenosť zdôrazňujú stále platné postuláty a vymedzenia. Redukcia sa netýka toho, čo je vopred dané ako podmienka možnosti poznania hodnôt - pritom nejde o porušenie mravne orientovanej vôle prispôsobiť sa požiadavkám hodnotovosti.

Poznanie je pre Hildebrandta špecifickou formou duchovnej jednoty s predmetom. Intencionálny vzťah k predmetu nie je podľa neho (na rozdiel od Husserla) aktom čistého vedomia, ale aktom subjektu. Poznávacie vlastnosti subjektu môžu mať dvojaký charakter, lebo samo poznanie má dva rozmery: konceptuálny - smerujúci k pochopeniu toho, čo je dané, a kontemplatívny - v ktorom ide o čo najbližší, dôverný kontakt s predmetom.

Konceptuálne poznanie nemôže nahradiť poznanie kontemplatívne, v ktorom vo všeobecnosti má určujúci význam emocionalita. Apriórne poznanie umožňuje vytvorenie objektívnej axiológie i objektívnej etiky.

Východiskom jeho teórie dobra je téza, že nie každé dobro je súčasne dobrom axiologickým, t.j. dobrom konštituovaným hodnotou. Základom Hildebrandtovej etiky nie je ani tak axiológia ako skôr agathológia - teória dobra. Základnou kategóriou je kategória významu - významovosti. Význam je protikladom neutrálnosti a označuje "kľúčový moment, vďaka ktorému predmet môže vyvolávať reakcie pocitov alebo motivovať našu vôľu" ([1], 131). Chápanie kategórie významu nie je ono "bonum" tradičnej etiky. Termínom bonum môžeme označiť len také bytie, ktoré nesie v sebe významovosť, a preto je predmetom chcenia alebo emocionálnej odozvy.

Významovosť má vždy pozitívny alebo negatívny charakter, takže predmet je buď dobrom, alebo zlom. Pozitívnu významovosť (význam) charakterizuje nevyhnutnosť bytia (povinnosť byť), apeluje na svoje uskutočnenie. Negatívna významovosť (význam) nie je len nedostatkom pozitívnej významovosti, má vlastnú zápornú konštitúciu, atakuje subjekt, preto tu niet povinnosti existencie, naopak, treba ju odstrániť.

Hildebrandt rozlišuje tri hlavné druhy dobra, ktoré zodpovedajú trom rôznym kategóriám významovosti (významu):

1. dobro predstavujúce dôležitosť toho, čo je príjemné alebo subjektívne príťažlivé, t.j. dobro hedonistické, charakterizované tromi znakmi: relatívnosťou vzhľadom na subjekt (príjemné pre niekoho), túžbou ohraničujúcou dôležitosť príjemnosti, a nie naopak, a pokušením;

2. dobro predstavujúce vnútornú dôležitosť, t.j. hodnotu vo vlastnom zmysle, čiže dobro eudaimonistické a

3. dobro predstavujúce inú dôležitosť, ktorá znamená objektívne dobro pre subjekt, označované aj ako dobro perfekcionistické.

Hodnoty, vlastne významy predmetu nachádzajúce sa v ňom samom nie sú relativizované vzhľadom na subjekt, sú všeobecné a vyžadujú zmyslové i vôľové reakcie. Konflikt motivácie medzi subjektívnosťou a predmetnosťou sa redukuje na konflikt medzi vyššou a nižšou hodnotou. Hodnoty delí na kvalitatívne a ontické.

Existuje niekoľko typov kvalitatívnych hodnôt: vitálne, estetické, intelektuálne a morálne. Sú hierarchizované: najnižšie sú vitálne, ďalej estetické, nad nimi sú intelektuálne, za najvyššie považuje hodnoty morálne. Ako ontické označuje hodnoty spojené so svojimi nositeľmi - ich hierarchizácia postupuje od najnižšej živej bytosti cez človeka až po hodnotu najvyššiu - boha.

Axiologické druhy dobra odlišuje od objektívneho dobra pre subjekt a vymedzuje vzťahy medzi nimi. Objektívne dobro subjektu existuje ako individuálne dobro závislé od hodnoty. Aj toto dobro podlieha hierarchizácii. Patrí sem tzv. dobro elementárne, t.j. veci nevyhnutné pre život, vytvárajúce dobro užitočnosti. Hodnoty môžu byť základom dobra eudaimonistického, t.j. individuálneho dobra závislého od vnútorného vzťahu vznikajúceho pri styku s hodnotami, a dobra perfekcionistického - osobného dobra, ktoré je výsledkom vlastnenia hodnoty. Axiologické dobro (špecificky a výlučne dobro plynúce z hodnôt) a individuálne dobro sú dva rôzne typy dobra: individuálne dobro označuje bytie s hodnotou, dobrom pre subjekt je samotná forma participácie na hodnotách. Nie všetky typy dobra subjektu sú však podľa Hildebrandta zakotvené v hodnotách.

"Morálne hodnoty sú uzlovým problémom sveta, nedostatok morálnych hodnôt je najväčším zlom, horším ako utrpenie, choroba, smrť, horším ako úpadok kvitnúcich kultúr." ([3], 10) Vymedzuje určujúce znaky, ktoré ich odlišujú od ostatných hodnôt: sú prítomné vo všeobecnom rozhodovaní človeka; charakterizuje ich záväznosť, prejavujúca sa svedomím; sú spojené s odmenou a trestom; majú primát voči iným hodnotám; existuje tu vzťah so sférou religiozity.

Určujúci je ich normatívny charakter a charakter povinnosti - sú záväzné a zaväzujúce, čo im dáva formu kategorického imperatívu. Vychádzajúc z analýzy "zodpovednosti za hodnoty" Hildebrandt stanovuje dôležitú klasifikáciu a rozdeľuje hodnoty na hodnoty morálne dôležité, významné, relevantné a hodnoty morálne bezvýznamné.

Tým, čo rozhoduje o morálnom význame stálych hodnôt, je práve ich zakotvenie v morálnej sfére. Hodnoty morálne dôležité sa viažu s morálnou povinnosťou. Nevytvárajú nijakú novú odlišnú oblasť hodnôt, ich morálna dôležitosť je dôležitosťou

funkcionálnou. Kľúčovou kategóriou Hildebrandtovej etiky je nesporne kategória dôležitosti - významu.

Medzi hodnotou a emocionálnou reakciou na ňu musí byť zhoda (adaequatio). Dávať adekvátne odpovede na apel hodnoty umožňuje mravné formovanie pozitívneho centra subjektu, ktoré je konštituované "statočnosťou, pokorou a láskou". Proti tradičnej koncepcii lásky, ktorá lásku k druhému človeku vyvodzuje z túžby človeka po vlastnej dokonalosti, stavia Hildebrandt chápanie lásky ako odpovede srdca na individuálnu neopakovateľnú hodnotu druhého človeka. Takéto chápanie lásky vylučuje možnosť podriadenia druhého človeka nejakej potrebe, konkrétne potrebe vlastnej dokonalosti. Dôležitá je téza o osobnej dôstojnosti ako dôvode i povinnosti afirmácie subjektu.

Hildebrandt, vytvárajúc vlastnú etiku, polemizoval súčasne s inými etickými smermi, najmä s etickým sociologizmom a psychologizmom. Etickému sociologizmu vytýkal, že morálne hodnoty považuje za konvencie alebo fikcie, čím sa kryje s etickým agnosticizmom a vylučuje možnosť poznania mravných hodnôt. Etický psychologizmus kritizuje za prílišnú relativizáciu hodnôt.

Hildebrandtovu filozofiu a etiku v súčasnosti rozvíjajú jeho nasledovníci. Existuje špeciálna Hildebrandtova škola, ktorá má už päť generácií - za jeho najvýznamnejšieho pokračovateľa sa považuje Jozef Seifert.

LITERATÚRA

- [1] GALEWICZ, W.: Kategorie waznosci. In: Z fenomenologii wartosci. Krakow 1988.
- [2] HARTMANN, N.: Etos osobowosci. Galewicz, W. (eds.): Hartmann. Warszawa 1987.
- [3] HILDEBRANDT, D.: Wobec wartosci. Poznań 1982.
- [4] HUSSERL, E.: Medytacje Kartezjanskie. Warszawa 1982.
- [5] SCHELER, M.: Resentyment a moralnosc. Warszawa 1977.
- [6] SCHELER, M.: Der Formalismus in der Ethik und die materiële Wertethik. Bern-München 1980.
- [7] ZWOLINSKI, Z.: Byt i wartosc u Nikolaia Hartmanna. Warszawa 1974.
- [8] HUSSERL, E.: Karteziánské meditace. Praha, Svoboda 1968.
- [9] HUSSERL, E.: Erste Philosophie II. Theorie der Phänomenologischen Reduktion. Böhm, Den Haag 1959.

Doc. PhDr. Anna Ondrejková, CSc.
Katedra filozofických vied FHV UMB
Tajovského 40
975 49 Banská Bystrica
SR